

Vrnitev “nekronanega vojvode kranjskega”

Zadnja leta političnega delovanja dr. Ivana Šusteršiča

27. oktobra 1918, tik pred razpadom Habsburške monarhije, je ljubljanski knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič v svoj dnevnik zapisal, da se je deželni glavar dr. Ivan Šusteršič [Šušteršič]¹ “z ženo odpeljal v avtomobilu na Dunaj, od koder se več ne vrne”. Po Jegličevem pričevanju je “nekronani vojvoda kranjski” zapustil deželni dvorec, iz katerega je še nedavno suvereno obvladoval Vseslovensko ljudsko stranko, “solznih oči”.² Prevratniki so namreč Šusteršiču kot “avstrijakantu” grozili celo s smrtjo, zato je moral Ljubljano na hitro zapustiti.³ Nekateri gorečnejši so želeli obesiti tudi njegovega najtesnejšega sodelavca dr. Evgena Lampeta, ki pa je imel srečo, ker ga v času prevrata ni bilo v Ljubljani.⁴ Toda Jegličeva ocena, da se Šusteršič, s katerim sta se dokončno razšla preteklo jesen, ko je knezoškof podprl strankarsko opozicijo pod vodstvom dr. Janeza Evangelista Kreka in dr. Antona Korošca, iz izgnanstva ne bo več vrnil, se je izkazala za zmotno.

Šusteršič se je že 2. novembra 1918 s pismom obrnil na svojega nekdanjega strankarskega sodelavca dr. Janka Brejca, ki se je po prevratu vrnil s Koroške in postal poverjenik za notranje zadeve v Narodni vladi Slovencev, Hrvatov in Srbov Josipa Pogačnika. V ganljivem pismu je izrazil lojalnost jugoslovanski državi in ga prosil, naj mu omogoči povratek v Slovenijo. Med drugim je zapisal: “Dragi! S posebnim zadovoljstvom sem bral, da Si vstopil v slovensko vlado in

da so Ti poverjene zelo važne notranje zadeve. Čestitam Ti in Ti želim na visokem mestu obilo uspehov in božjega blagoslova. ... Sedaj Te pa prosim, da mi omogočiš, da se čim prej vrnem v domovino in da tam kot preprost državljani mirno in svobodno živim. Vedi, da nisem sam v življenju, da imam rodbino, za katero mi je skrbeti. To skrb sem zanemaril, ker sem vse žrtvoval politiki. Govorice o mojem ‘velikem premoženju’ so pravljice. Delati moram, da skrbim za rodbino. To pa zamorem le v domovini, ki je pa sedaj zoper mene shujskana vsled usodepolne zmote ‘in re’. – Ne bi Ti nikdar tega pisal, če bi stal sam v življenju. Tudi mislim, da se ne motim, če sodim, da imaš plemenito srce. Tako srce je vsaj odsevalo iz pisma, katero Si mi svojodobno pisal, ko mi je Bog vzel mojega [sina] Ivo-ta. Vedi tudi, da svojo domovino ljubim pregloboko, da bi se mogel trajno od nje ločiti. Saj je tudi Ivo tam pokopan. Na poti ne bom nikomur, temveč, kakor sem bil do zadnjega zvest svojemu vladarju, tako sem in bom zvest domači narodni oblasti. Živeti hočem kot zasebnik in odvetnik, drugega nič. – Vem, da kot poštenjak mojega pisma ne boš izrabil. ... Dokler sem na Dunaju, sem seveda slovenski vladi na razpolago, če bi me hotela kaj rabiti.”⁵

15. novembra istega leta je Šusteršič naslovil pismo s podobno vsebino tudi na Pogačnika, 16. decembra pa še na Korošca.⁶ Nihče mu ni odgovoril. Brejc naj bi bil po nekaterih pričevanjih v svojem besu do nek-

danjega deželnega glavarja šel celo tako daleč, da je Šusteršičevo pismo v ljubljanski kavarni *Union* vrغل ob tla in ga pohodil.⁷ Prav tako naj bi bil po enem od pričevanj Brejc kasneje, ko je postal predsednik Deželne vlade za Slovenijo, "izdal na vse policijske edinice ob meji naročilo, da morajo takoj aretirati dr. Šusteršiča, če bi skušal prekoračiti jugoslovansko mejo".⁸

Nove oblasti nekdanjemu deželnemu glavarju niso bile niti toliko naklonjene, da bi ženi Bogomili in sinu Feriju dovolile odhod v Švico, kamor se je preselil z Dunaja. Tako je Bogomila šele pozimi 1920 ilegalno zapustila Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ter se napotila k soprogu. Pobeg je uspel in družinica je bila ponovno združena v Lozani. Po enem od pričevanj v družinski kroniki naj bi bili samo nekaj dni po njenem odhodu na njena vrata v Ljubljani potrkali "Srbi", a so tam naleteli samo na njeno mamo. Ta je osuplim nepovabljenim obiskovalcem na vprašanje, kje je njena hči, odgovorila: "Radi bi govorili z mojo hčerjo? Žal to ne bo mogoče, saj je prejšnjo sredo odpotovala v Švico."⁹

Po pričevanju Marka Bajuka je najbolj tragično končal nekdanji Šusteršičev "propagandni minister", urednik *Slovenca* Ivana Štefe. Ko je po prevratu prišel h Izidorju Cankarju, enemu najtesnejših Šusteršičevih sodelavcev, s prošnjo, naj mu vendar dovoli še naprej delovati v časnikarstvu, saj da ne more živeti brez dela, "moral bi se obesiti". Cankar naj bi mu bil cinično odgovoril: "Kar obesite se, saj vam drugega ne kaže." Štefe je odšel domov in se res obesil.¹⁰

Šusteršičevega "finančnega ministra" Lampeta je vest o porazu centralnih sil dosegla na Dunaju. Ker je slutil, da je v očeh novih voditeljev Vseslovenske ljudske stranke *persona non grata*, je svoje bivanje v sedaj že nekdanji prestolnici podaljšal. O tem je 14. novembra 1918 pismo obvestil Jo-

žefa Šiško, ki je bil še iz časov knezoškofa dr. Jakoba Missie eden ključnih Šusteršičevih zaveznikov v cerkveni hierarhiji: "Jaz sem se za nekaj časa iz Ljubljane odtegnil, da s svojo navzočnostjo v času najhujše razburjenosti ne motim ljudi, ki bi jo smatrali za provokacijo. ... O razmerah na Kranjskem izvem tu le malo, a kar izvem, kaže, da mora biti zmešnjava velika."¹¹ Po nekaj tednih se je Lampe le odločil za vrnitev v domovino. Med dolgim čakanjem na vlak v Zidanem Mostu se je močno prehladil in zbolel na ledvicah. Umrl je 16. decembra 1918.¹²

Preživeli Šusteršiču zvesti „starini“, ki se med vojno niso želeli priključiti Krekovi in Koroščevi struji, so se po prevratu znašli v težkem položaju. To je sočasno veljalo za mnoge duhovnike, kar je v svojem dnevniku beležil tudi Jeglič. Za božič leta 1918 je tako zapisal: "Posebno hudo je v župnijah, kjer so gospodje ostali na strani Šusteršičevih. V Gorjah so hoteli posebno fantje g. Pibra ubiti, napravili so mnogo škode na poslopju. Še hujše je bilo v Št. Lovrencu, kjer so župniku pobili okna pri mlekarnici, pri svinjaku in pri župnišču; tudi so dvakrat nanj streljali ... Streljali so tudi na župnika Lesjaka v Št. Jerneju."¹³

Slovenski liberalci so prek svojega glasila *Slovenski narod* zahtevali od vodstva Vseslovenske ljudske stranke, naj izvede temeljito politično čistko med privrženci deželnega glavarja. Po njihovem mnenju je menda po razpadu Habsburške monarhije v Sloveniji "ostalo še veliko kreatur avstrofiškega šusteršičevstva, ki so v prvem navdušenju sicer previdno poiskali zatišja in ga večinoma tudi neovirano našli". *Slovenski narod* je trdil, da je imela od tedaj "ta osovražena klika" ne samo mir, ampak "celo zaščito pri gotovih krogih". Med različnimi funkcionarji se je domnevno ohranilo preveč "dostojanstvenikov Šusteršičevega kova", ki bi jih bilo treba zamenjati.¹⁴

A tovrstne vzpodbude liberalcev, namenjene Korošcu, so bile očitno odveč. Ko je Zadružna centrala, ena redkih finančnih institucij, ki je ostala v rokah Šusteršičevih privržencev, zašla v težave, je Šusteršiču zvesti duhovnik Matija Škerbec zaprosil Korošca za državno pomoč. Korošec pa je ob tem samo zamahnil z roko in pribil: "Šustercijanci so nam v balast."¹⁵ Tudi Fran Jaklič, ki je jeseni 1917 edini od državnoborskih poslancev sledil Šusteršiču ob njegovem izstopu iz Koroščevega Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu, se je moral soočiti z nezaupljivostjo strankarskih kolegov. Po prevratu je čutil, "da so na delu zahrbtni elementi", ki so prežali na to, da zasedejo njegove javne funkcije. Zato se je raje odločil za umik iz politike.¹⁶

Ruda Jurčec, ki je kot predstavnik mlade katoliške inteligence kritično ocenjeval takratna obračunavanja v taboru največje slovenske stranke, je o tem zapisal: "Boleče žaligre so pretresale naš najboljši svet. Nenadoma je nesrečno umrl Fran [pravilno: Ivan] Štefe, urednik *Slovenca*, in kmalu za njim je umrl kanonik dr. Evgen Lampe, steber Šusteršičeve deželne vlade na Kranjskem. Nikdo o vsem tem med nami ni govoril glasno ali bučno. Med nas je grenko prihajalo, kakor da bi se dogajalo nekaj, česar bi nas moralo biti sram."¹⁷

A čeprav je bil njihov "vojvoda" v tujini, njegovi privrženci v letih po prevratu niso mirovali. Umaknili so se sicer v ozadje, toda njihovo prisotnost je bilo vseskozi čutiti. To je povzročalo velike skrbi zlasti Jegliču, ki je s svojo podporo Kreku in Korošcu odločilno pripomogel k propadu "avstrijakantov" v vrstah Slovenske ljudske stranke. 22. novembra 1919 mu je prišlo v roke vabilo na sestanek duhovnikov, ki ga je zelo vznemirilo. Na vabilu je bilo med drugim zapisano: "Delo 30 let prave cerkvene in gospodarske organizacije je po razvoju razmer zad-

nje dobe v veliki nevarnosti. Da rešimo, kar se da rešiti, je nujno potrebno, da določimo smer našemu delu." Podpisniki so zato za 26. november sklicali sestanek somišljenikov v posvetovalnici Ljudske posojilnice. Podpisani so bili dekan Anton Skubic, župnik Anton Oblak, dr. Vladislav Pegan in frančiškan dr. Gvido Rant. Vabilo je bilo za škofa dokaz, "da tako zvani 'starini' še vedno rujejo". Odločil se je, da bo na sestanek poslal svojega zastopnika, nemudoma pa je tudi posredoval pri frančiškanskem provincialu zaradi Rantove udeležbe.¹⁸

Na sestanku duhovnikov 26. novembra 1919 se jih je nato zbralo okoli trideset. Glavni govor je imel Pegan, ki se je ozrl na politične dogodke v poprevratnem času. Povedal je, "kako so bili zavrženi in so morali trpeti on in njegovi tovariši Lampe, Šusteršič in drugi". Zato je predlagal, "naj se preiščejo krivice in se poizkusi sprava". Po njegovem mnenju bi bilo potrebno ustanoviti "novo kmečko stranko". Nad takšnim predlogom Jeglič seveda ni mogel biti navdušen, je pa lahko bil zadovoljen, da se frančiškani na njegovo intervencijo shoda niso udeležili. Rant je moral podpis preklicati, nakar je kljubovalno izjavil, "da bo od sedaj edino le v cerkvi delal".¹⁹

Skubic in njegovi somišljeniki so zahtevali, da se nikomur ne sme prepovedati vstop v Slovensko ljudsko stranko, hkrati pa so terjali, "naj se jim da zadoščenje za vlanske razžalitve". Toda Koroščevo stališče je bilo, da "Šusteršič in še kdo pa ne more v stranko nazaj". Propadel je tudi dogovor, da naj bi ob novem letu izšla v *Slovencu* dva članka o spravi, ker uredništvo ni dopustilo objave Skubicovega članka z utemeljitvijo, da naj bi ga bil slednji "prepletel s spomini na prejšnje čase in sicer tako, da je bilo za naše razžalivo in da bi bili dopis naši nasprotniki v našo škodo zlorabili". Neuspeh pogajanj Jegliča ni preveč potrl. V začetku leta 1920 je bil glede problema "starinov" optimistično razpo-

ložen: "Sploh pa od teh gospodov nekako 70 % še dejanski z nami složno sodeluje, 10 % miruje, le nekako 20 % je še bolj odpornih."²⁰

Toda škofov optimizem se je razblinil takoj, kakor hitro so se začele širiti govorice o skorajšnjem povratku zadnjega kranjskega deželnega glavarja, ki je takrat bival v tirolskem Voldersu: "Čutilo se je, da se 'starini' nekako zbirajo zoper SLS in da bo v ta namen dr. Šusteršič izdal grozno brošuro. Naši so se pripravili na najhujši odpor. Preračunali so, da bi nekako dvajset duhovnikov pristalo na to novo stranko, ostali bi bili složni."²¹ Ko se je izvedelo, da Šusteršič pripravlja za objavo "grozno brošuro", se je očitno ustrašil tudi Brejc. Albinu Prepeluhu, ki je bil takrat predsednik upravnega odbora tiskarne, v katerem se je tiskal Šusteršičev *Moj odgovor*, je Brejc celo "grozil z represalijami", če ne prepreči tiska.²²

Medtem ko sta Brejc in Jeglič s skrbjo pričakovala vrnitev nevarnega nasprotnika, so "starini" komaj čakali na ponovni prihod "nekdanjega klerikalnega vojvode Slovenije".²³ Šusteršič je tik pred izidom svoje brošure 22. marca 1922 v pismu Koblarju iz Voldersa nakazal, kakšna bo njena vsebina. Pojasnil mu je, da je v času izgnanstva "v samoti mnogo premišljeval in prekrasil svojo držo, poglobil svoje versko prepričanje, svoja verska čustva – a se popolnoma znebil klerikalizma". Prišel je do spoznanja, da je klerikalizem "škodljiv cerkvi, državi in ljudstvu". Izrazil je upanje, da ga zaradi te spremembe v njegovem mišljenju prijatelji v domovini ne bodo zapustili. Priznal je, da je v preteklosti katolicizem enačil s klerikalizmom. Katolicizmu ostaja še naprej zvest, medtem ko naj bi bil klerikalizem "le vprašanje oportunitete". Poudaril je, da je v brošuri voditeljem Slovenske ljudske stranke "mного prizanesel", čeprav se ve, da so "lažnjivci, obrekovalci in sleparji". Šusteršič se je zavedal njihove moči, ki je povzročila njegovo politično

smrt: "Moj spis je glas iz groba. Oživeti bi me mogla le Vsemogočnost Božja, a to bil čudež, pred katerim bi se priklanjalo vse, razun pisunjev in farizejev."²⁴

Šusteršičeva težko pričakovana brošura, ki je izšla aprila 1922, se je izkazala za veliko presenečenje, saj je po Jegličevem pričevanju "vse iznenadila, tudi starine".²⁵ Nekdanji zagrizeni zagovornik avtoritete cerkvene hierarhije v političnih zadevah je namreč napadel Koroščevo stranko kot "klerikalno".²⁶ Še bolj pa je vse presenetilo Šusteršičevo novo geslo: „En narod, ena država od Jadrana do Črnega morja!“²⁷ S takšnimi gesli je v bistvu premagal samega sebe. "Starini" sicer morda res niso pričakovali, da se bo njihov "vojvoda" v novih političnih razmerah še naprej razglašal za privrženca habsburške dinastije, toda njegovo posnemanje jugoslovanske unitaristične formule o enotnem "troedinem" narodu in antiklerikalni izpadi so bili vendarle preveč.

Proti Šusteršiču ni nastopilo samo vodstvo Slovenske ljudske stranke, ampak je odvrnil od sebe tudi velik del "starinov", ki so ga še pred objavo brošure prosili, naj poglavje o klerikalizmu izpusti. Med temi je bil tudi Škerbec, ki mu je pisal na Tirolsko prošnjo, naj izpusti poglavje o klerikalizmu in pa del, ki se je nanašal na duhovniškega pisatelja Frana Saleškega Finžgarja. Slednji je med vojno podpiral Krekovo strujo, vendar je odigral neslavno vlogo pri aferi Slovenska matica. To društvo, ki je že od leta 1864 skrbelo za izdajanje slovenskih znanstvenih in leposlovnih del, je tik pred vojno izdalo roman *Gospodin Franjo*, katerega avtor Fran Maselj Podlimbarski ni skrival svojih prosrbskih stališč. Po izbruhu vojne je bila zato Slovenska matica razpuščena, na notranjem ministrstvu pa so želeli prenesti premoženje na eno od katoliških društev. Krek je takšno ponudbo odklonil, vendar se je na Šusteršiča obrnila posebna deputacija, ki je želela prenesti pre-

moženje na Leonovo družbo. Šusteršič jim je dejal, da je takšne prošnje potrebno pisno utemeljiti. Ko je naposled dobil tudi pisno vlogo, je med podpisniki med drugimi zagledal Finžgarja. Slednji je Šusteršiču med vojno storil veliko škode, saj je med drugim širil neutemeljene govorice, da je Šusteršič dosegel premestitev 17. pešpolka iz Ljubljane, ker ga menda eden od vojakov na cesti ni pozdravil. Vlogo je Šusteršič spravil v predal in zgodbo je sedaj želel objaviti v brošuri. Na Škerbčevo željo jo je nato izpustil, toda poglavje o klerikalizmu je v brošuri ostalo.²⁸

V vrhu Slovenske ljudske stranke so se ob tem seveda še naprej trudili prepričati Šusteršičevo vrnitev. A slednji je dobil nepričakovano podporo Ivana Hribarja, nekdanjega največjih nasprotnikov iz liberalnega tabora, ki se je v Beogradu zavzel za njegovo soprogo. Bogomila je v pismu iz Karlovih Vari 23. aprila 1922 Hribarju poslala prisrčno zahvalo: "Po Vašem plemenitem prizadevanju sem dobila od generalnega konzulata na Dunaju potni list, ki se mi je bil doslej odrekal. Štejem si v prijetno in nujno dolžnost, da se Vam, visokocenjeni gospod minister, naj iskreneje zahvalujem, zagotavljajoč, da visoko cenim Vaš fini čut človekoljubnosti in pravičnosti."²⁹

Avgusta 1922 pa je naposled beograjska vlada izdala dovoljenje za vrnitev v domovino tudi samemu Šusteršiču.³⁰ Ker se je slednji odločil za politični obračun z nekdanjimi strankarskimi kolegi, je bil Jeglič zelo vznemirjen. Še zlasti, ko mu je tik pred vrnitvijo Šusteršič poslal pismo, v katerem je mrgolelo obtožb na škofov račun. Jegličev odgovor je bil zelo oster, v njem pa je podal svoje videnje političnega padca deželnega glavarja. Novega ni napisal nič, ampak se je spet zatekel h klasičnemu repertoarju obtožb o Šusteršičevi avtokratični naravi: "Tekom let ste si pridobili toliko veljave, da smo mislili, da bi brez Vas vse delo v smislu sklepov naših

katoliških shodov razpadlo. ... Žal, ste zadnja leta, približno od l. 1916, začeli nastopati izredno samolastno in avtokratično. Vso moč ste imeli v svojih rokah, vsi drugi naj bi Vam le pritrjevali. Začeli ste trditi, da ste Vi edini voditelj, da ste Vi sami stranka. Kako ste si prizadevali, da bi listi pisali le po Vaših informacijah in edino le in favorem Vaše osebe. Kot načelnik državnozborskega kluba ste z ministrom Stürgkhom politiko delali in vodili, kar je poslance silno bolelo. Polagoma se je rodilo in vedno več verjetnosti dobivalo mnenje, da, celo prepričanje, da presojate in vodite vse le z ozirom na svojo osebo; ko ste proti naročilu in volji kluba na čuden in skrivnosten način postali deželni glavar, se je odpor proti Vam hitro povečal ... Odvrnili so se od Vas Hrvatje, vsi obmejni Slovenci, večina poslancev in doma je vse kipelo, rasel je v stranki razkol, ki ga je pospeševalo Vaše očitno in neprikrito zaničevanje mladih inteligentov ... Mene je najbolj pekel razdor med duhovniki, kar precejšnje število, morda nad polovico, je šlo za Vami in preziralo navodilo škofovo." Jeglič je na koncu pisma ugotovil, da Šusteršiča pretekli dogodki očitno še niso dovolj izučili, zato mu je svetoval, naj končno prizna svojo krivdo in se umakne.³¹

A Šusteršič se tako zlahka ni nameraval vdati. 24. avgusta 1922 je poslal Jegliču iz Voldersa pismo, v katerem je v celoti ovrgel njegovo verzijo zgodovine razkola v stranki: "Seveda, priznati objektivno resnico, to bi bilo za Vas istovetno s priznanjem vnebovpijočih krivic, katerih ste deležen kot aktiven storilec in Vi bi bili potem morda kot škof nemogoči. Ker pa očitno te misli ne prenesete, ostanete krčevito pri svoji 'zgodovini' in rajši zaprete oči, kot da bi pogledali tja, kjer se vidi objektivna resnica v jasnem svitu. Prav iz srca obžalujem, da se ne morete vzpeti na piedestal, ki bi odgovarjal Vašemu visokemu dostojanstvu, temveč ljubite se kretati

v nižavi najmalenkostnejših osebnih spletk pretekle zgodovinske dobe, ki se je za večno pogreznila v morje nekdanjosti ... Vi zlorablajte škofovsko avtoriteto in ste jo zlasti zlorabili proti duhovnikom, ki nočejo in po svoji vesti ne morejo slediti Vašemu povelju, da bi podpirali politično in osebno nemoralno lopovščino. Namesto, da bi bili škof, si dopadete v vlogi političnega priganjača neke moralčno zelo nizko stoječe družbe špekulantov. Prav nič se ne zmenite za vest posameznega duhovnika. Vse hočete tiranizirati na necerkvenem polju ... Če hočete absolutno ostati pokrovitelj laži in krivice, Vam tega ne morem braniti. Ako ne sprevidite, da tudi napram političnemu voditelju veljajo načela resnice, pravice in krščanske ljubezni in da je moralčno popolnoma brezpomembno, če je svoj padec sam zakrivil ali ne; če smatrate, kakor zveni iz Vašega pisma, obsodbe vreden objekt sovraštva in osvete, ne pa sovraštvo in osveto samo, je vsaka diskusija z Vami odveč." Šusteršič je sicer pismo končal s pozdravi cerkvenemu knezu, a je tudi zapisal, da so zadnji, saj "gredo najina pota za to življenje narazen".³²

Dopisovanja med nekdanjima tesnima zavznikoma je bilo s tem konec. Sledil je odločilni spopad v politični areni. Enotnost v stranki je bila ponovno na preizkušnji, kar je opazil tudi Jeglič, ki ob vrnitvi nevarnega nasprotnika seveda ni nameraval stati križem rok: "Torej zopet razdor med nami in v duhovskem stanu v pohujšanje ljudstva. ... Pisal bom župniku [Matiji] Škerbcu, ker on je vodja starinov, in nameravam obedienciae (zaradi pokorščine) prepovedati vsako sodelovanje pri tem pokretu, in sicer radi discipline v kleru, radi razdora in pohujšanja med ljudstvom."³³ V pismu je Škerbca opozoril, da bo "odločno storil vse tiste korake, ki so potrebni, da preprečim razdor med duhovniki in ljudstvom", kajti "časi so resni in zahtevajo odločen nastop za enotno smer".³⁴

Kmalu je škof svoje grožnje tudi začel uresničevati.

Šusteršičev privrženec Janez Piber je v pismu 6. novembra 1922 Škerbcu poročal o delovanju duhovnikov, ki jim je Jeglič naročil, naj se vključijo v volilni boj, da bi Šusteršiča diskreditirali. Med drugim so slednjega obtožili sodelovanja s Samostojno kmetijsko stranko, ki so jo liberalci ustanovili kot protiutež prevladi Koroščeve stranke na podeželju. Piber je ob tem zapisal: "O ta hudo-bija! Še ne jenjajo, nadaljuje se ... to prekletstvo obrekovanj! Človeku se kar gabi!" Na udaru se je znašel tudi Koblar, ki so mu Šusteršičevi nasprotniki očitali, da "ima vedno svojo politiko". Piber je Škerbca še opozoril, da je Jeglič celo ukazal, naj se proti njemu uvede preiskava.³⁵ A Škerbec se ni dal prestrašiti. Škofu je odkrito zagrozil, da se za Slovensko ljudsko stranko „bliža dan, ko bomo javno razkrinkali vse te laži in takrat..."³⁶

Volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS so bile razpisane za 18. marec 1923.³⁷ "Starini" so se odločili, da bodo na čelu svoje liste kandidirali Šusteršiča, ki je svojo stranko poimenoval Narodna ljudska stranka. Slednja naj bi se bila po poročanju *Slovenca* povezala s Pašičevimi radikalc, s čimer si je Šusteršič, ki je sicer pakt z njimi v javnosti zanimal, prisluzil kup obtožb o domnevni izdaji slovenskih interesov. Očitali so mu, da spada med "slovenske reptile, ki se rede od belgrajskega dispozicijskega fonda". Tako naj bi sodeloval pri uresničevanju idealov srbskih radikalcev, ki "stremijo za popravoslavljem, zaslužnjem cerkve pod režimom, hegemonijo srbstva v upravi in armadi ter stopnjema izvedenim iztrebljenjem slovenskega jezika in slovenske kulture". Šusteršiču je glasilo Koroščeve stranke poslalo naslednje nedvoumno sporočilo: "Toda motijo se radikali in tisti, ki mislijo za zlate cekine naše ljudstvo Velesrbom prodati. Še vedno je moral vsak Judež, s sramoto pokrit, pobrati šila in ko-

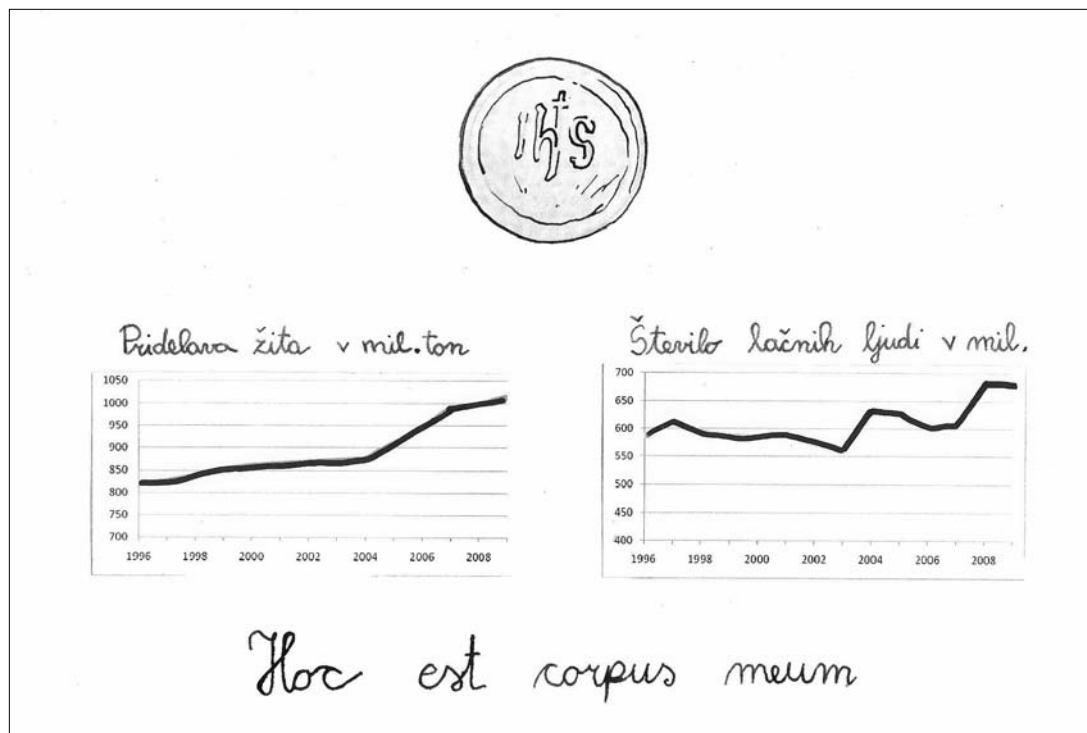
pita iz naše dežele. Podle hlapčevske duše se seveda vedno najdejo, da se stвори kakšna stranka režimskih reptilov.”³⁸

Šusteršiča je napadel celo del hrvaških politikov, ki so trdili, da je njegov nastop “insceniran v Belgradu”, dobil pa naj bi bil “nalogu, da paralizira eventualni skupni nastop Slovencev proti politiki Belgrada”.³⁹ Njegovi nasprotniki iz Slovenske ljudske stranke so mu očitali, da je “srbski hlapec” in “Pašičev oproda”, ker v svoj program ni uvrstil revizije *Vidovdanske ustave*. Sumljivo se jim je zdelo njegovo zagovarjanje “ljudske samouprave”, ki naj bi ustrezala Pašičevim predstavam samouprave “s kakšnim belgrajskim pandurjem na čelu”.⁴⁰ Ob tem pa so seveda vsi Šusteršičevi kritiki pozabljali, da je bil osovraženi “klerikalni vojvoda” v času sprejemanja *Vidovdanske ustave* v tujini in ni mogel nositi prav nobene odgovornosti za Pašičeve veli-

kosrbske manevre po nastanku jugoslovanske države.

Zaradi Šusteršičevih napadov na klerikalizem so tudi nekateri najzvestejši privrženci začeli dvomiti, ali ni morda njihov vojvoda med bivanjem v tujini odpadel od vere. Celó Škerbec je bil v dilemi zaradi govoric, ki jih je širil Jegličev krog, a je ob Šusteršičevem obisku Tržiča spoznal, da te še zdaleč ne držijo: “Ko je tedaj prišel v Tržič, je bila njegova prva pot v župno cerkev, počastit presv. Rešnjé Telo. Priznati moram, da je tudi name nekaj vplivalo sumničenje njegovih nasprotnikov, ki so podtalno širili govorice, da je vsa Šusteršičeva pobožnost le hinavščina. Skoro sem se bal, da bo sedaj, ko je doživel toliko zla ravno od tako zvanih ‘katoliških’ krogov, njegova pobožnost uplahnila, pa je bilo narobe res.”⁴¹

Narodna ljudska stranka je začela 1. februarja 1923 izdajati časopis *Ljudski dnevnik*,

Brez naslova

ki je v volilnem boju napadal večinoma Slovensko ljudsko stranko in njene prvake. Prvi je sprejel izziv znani liberalni disident Fran Šuklje, ki je 6. in 7. februarja objavil članek z naslovom *Zakaj – nazaj?*, v katerem je v žaljivih tonih napadel nekdanjega sodelavca. Očital mu je, da je bil ob umiku iz Ljubljane v času prevrata "nezvestemu blagajniku podoben, ki zbeži z ukradeno blagajnico svojega gospodarja". Šuklje se je norčeval iz "kranjskega samodržca", češ da je "v strahu in trepetu po stranskih ulicah v deželnem avtomobilu pobegnil pred sovraštvom in gnjevom razkačnega slovenskega naroda iz deželnega dvorca v tujino, tresoč se pred mislijo, da ga ne bi spoznali ter mu beg preprečili".⁴²

A Šusteršič nekdanjim strankarskim kolegom ni ostal dolžan. S posebnim žarom se je lotil Brejca, ki se je za to priložnost politično reaktiviral.⁴³ Prek svojega glasila je obsojal Brejca in druge "klerikalce", da so "srečno razbili slov[ensko] avtonomijo", nato pa "zadovoljno sedli v ministrske stole v Beogradu". Koroščevi stranki je očital, da je imela ministre že v treh beograjskih vladah, da pa ji kljub temu ni uspelo v ničemer izboljšati položaja slovenskega ljudstva. Njene zahteve po avtonomiji je označil za neiskrene, kot glavni cilj prvakov Slovenske ljudske stranke pa utrjevanje centralizma.⁴⁴

Koblar, ki očitno še ni pozabil, da se je moral pred dobrima dvema desetletjema odpovedati deželnozborski kandidaturi v tržiškem okraju prav v korist Brejca, je 4. marca 1923 napisal Šusteršiču zaupno pismo, v katerem je opisal nekaj Brejčevih domnevnih političnih spodrseljav v zvezi s koroškim problemom, ki bi se dali uporabiti v volilnem boju.⁴⁵ V zadnjih dneh volilne kampanje je "tužni Korotan" postal glavna tema obračunavanja Šusteršičevega glasila z nekdanjim predsednikom slovenske vlade.

Brejč je v dneh pred volitvami nastopil na številnih shodih in izrabil vsako prilož-

nost za kritiko Šusteršičeve politike.⁴⁶ Šusteršičeva stranka je medtem po deželi trosila volilne letake, na katerih se je v negativnem kontekstu pojavljalo poleg Koroščevega tudi Brejčevo ime. Na enem izmed letakov je bilo tako med drugim mogoče prebrati naslednje obtožbe na račun Koroščeve stranke: "Kdo je ubil slovensko avtonomijo? Dr. Korošec, dr. Brejc in drugi voditelji SLS ... Kdo je kriv velikih davkov? Dr. Korošec, ki je prodal Slovence v Beogradu. ... Kadar so na vlad, so centralisti, kadar so doma, so avtonomisti. Kdo so to? Poslanci Slov[enske] ljudske stranke."⁴⁷

Poleg tega je Šusteršič v *Ljudskem dnevniku* 10. marca nekdanjemu predsedniku slovenske vlade očital, da se je za razliko od staroavstrijske deželne uprave na Kranjskem, ki je bila izvoljena od ljudstva, Narodna vlada kar "sama postavila, bila je torej uzurpatorična". Brejc naj bi bil tako spadal "med glavne uzurpatorje", ker "ni imel sploh nobenega ljudskega mandata, a je igral v narodni vladi velike vloge". Pravico razpustiti deželno samoupravo bi imelo samo ljudstvo, ki je izvolilo deželni zbor in preko njega deželne odbornike. In kljub temu so, je zapisal Šusteršič, "možje SLS sami izročili vso avtonomijo, slovensko in kranjsko deželno, centralni vladi v Beogradu" in so tudi "po svojem načelniku dr. Korošču dejansko soustvarili vidovdansko ustavo".⁴⁸

18. marec 1923 je bil dan velikega zmago-slavlja za Slovensko ljudsko stranko. Pobrala je namreč kar 21 od skupno 26 slovenskih skupščinskih mandatov. Za Šusteršičevo stranko pa je bil to dan katastrofalnega poraza. Brejc se je tako po volitvah upravičeno hvalil, da je "vodjo eksklerikalne pomožne kohorte" Šusteršiča, ki naj bi domnevno paktiral s srbskimi centralisti, "položil v pesek".⁴⁹ Korošec je bil lahko zadovoljen, saj je z izdatno Brejčevo pomočjo njunega starega nasprotnika dokončno pregal s političnega odra.

Poraz na volitvah je Šusteršiča gotovo potrl. A je vztrajal naprej. O tem priča tudi pismo, ki ga je njegova soproga 29. novembra 1923 napisala zvestemu družinskemu prijatelju Turnerju: "Moj soprog je srečen, da more zopet živeti v domovini. Sedaj mora delati in denar služiti, kajti naše emigrantstvo je požrlo naše prihranke ... Moj soprog upa, da se bodo razmere konsolidirale in da bode država po težkih evolucijah ozdravela in cvetela. Pri tem zdravem in bogatem materjalu, ki ga ima Jugoslavija, ne more biti drugače. Upam, da njegov optimizem ga ne bo varal."⁵⁰ Šusteršiču je bilo težko priznati, da je politično mrtev. Svoj boj je nadaljeval. Kmalu se je pokazalo, da tudi na račun osebnega zdravja.

Po katastrofi na volitvah v beograjsko skupščino se je krog Šusteršičevih političnih somišljenikov še skrčil. Eno od zadnjih ohranjenih pisem pred smrtjo je 29. julija 1924 napisal Koblarju. Povod je bila njegova sedemdesetletnica in med iskrenimi čestitkami je politično mrtvi državnik med vrsticami izrazil obžalovanje, da Koblarja v časih svoje velike moči ni bolj podpiral: "Pozno je sicer, zelo pozno, a gotovo Vam ni nihče čestital z večjo prisrčnostjo iskrenostjo za sedemdesetletnico, kot Vam čestitam jaz ... Bili ste vedno naroden bojevnik in zastavonoša. Marsikdo Vas nekdaj ni razumel, žalibog tudi jaz ne. Danes vsi vidimo, da Ste imeli Vi prav. In kar je po mojih mislih največ; vedno, v vseh okoliščinah, Ste bili pravi duhovnik, zgled vsem vernikom in nikdar ni mogla pasti niti senca na Vašo Bogu posvečeno osebo, vedno Ste bili uzor duhovnika človeka in narodnjaka."⁵¹

Jeseni istega leta je zadnji kranjski deželni glavar doživel srčni napad. Od takrat je imel težave pri govorjenju, opešal pa mu je tudi spomin. Kljub priporočilom zdravnikov, da mora počivati, je z delom v odvetniški pisarni nadaljeval. Po vrnitvi iz tujine je namreč potreboval kar nekaj časa, da je slednjo na novo

vzpostavil. Želel si je, da bi uživala takšen ugled kot pred vojno, zato je delal še več, kot mu je dopuščalo zdravje. K njegovi izčrpanosti pa je pripomoglo tudi dejstvo, da je moral jemati močna zdravila, ki mu jih je predpisal zdravnik za bolezen ledvic. Ko je že kazalo, da se je izkopal iz težav pri poslovanju pisarne, ga je 1. oktobra 1925 ponovno zadela kap. Ohromel je po levi strani. 5. oktobra je izgubil zavest, čez dva dni pa je umrl.⁵²

Šusteršič je na predvečer svoje smrti napisal dve oporoki; eno je namenil soprogi Bogomili, drugo pa sinu Feriju. Čeprav je bilo morda pričakovati, da bodo njegove zadnje besede v znamenju politike, ni o njej niti ene same besede. Obe oporoki sta predvsem izpoved globoko vernega katoličana, ki si zgolj želi, da bi veri ostala zvesta tudi njemu najdražja sočloveka. Sinu Feriju je med drugim položil na srce naslednje misli: "Upam, da pridem k Bogu, kamor hrepenim in da tam dobim Tvojega brata Ivota, pa tudi Bogico in malega Alfonzka, ki ju ti nisi poznal in ki sta brez vsakega dvoma v naročju Božjem, ker sta odšla čista kot angelja iz tega sveta. Njima je bilo vse prihranjeno. Le trdno upam, da je Ivo z njima skupaj, naš ljubi Ivo ... Ljubi Ferči, bodi do smrti zvest sv. Katoliški cerkvi. Živi, kakor ona uči, pokoravaj se njenim podukom in ukazom v vseh zadevah vere in morale. Rajši umreti, kot vedoma grešiti! Bodi dober, pošten, resničoljuben, radodaren za dobro stvar. Zlasti za reveže imej odprte roke, obiskuj jih po možnosti, zgovarjaj se z njimi, kajti oni so ljubljenci Kristusovi, saj je o njih rekel: 'Karkoli ste enemu izmeje teh storili, to ste meni storili!' ... Moli! Zjutraj, opoldan, zvečer – kakor si videl pri meni. Poleg tega misli vedno na Boga. Njegov otrok si, Njegova volja naj se spoelnjuje v Tebi!"⁵³

Podobno sporočilo je zapustil tudi soprogi. Naročil ji je, naj po možnosti vsak dan hodi k sveti maši in naj spoštuje Boga: "Človeška pamet je prekratka, da bi vse to razu-

mela. Jaz pa ti v obličju smrti povem, da je tako! Ne poslušaj ljudi, ki drugače govorijo, da zakrivajo svojo lastno duševno revščino. Poslušaj mene, ki govorim iz groba k Tebi, ki te ljubim. V večnost grem z veselim srcem, ker grem k Bogu, ki ga ljubim čez vse. Ponizan v prahu, ga prosim odpuščanja mojih grehov. Trdno upam, da mi bo odpustil, ker ga ljubim. Iz sveta grem brez vsakega srda proti komurkoli. V svečani uri, ko stopim pred večnega sodnika, je vse malenkostno, kar je na tem svetu. Vse obledi in izgine – Bog je tu!”⁵⁴

9. oktobra 1925 je nekdanjega kranjskega deželnega glavarja na zadnjo pot pospremila tisočglava množica. Obred v ljubljanski frančišćanski cerkvi je vodil Gvido Rant ob asistenci številnih duhovnikov. Pogreba so se udeležili skoraj vsi nekdanji poslanci kranjskega deželnega zbora, ne glede na strankarsko pripadnost, med njimi tudi Šuklje, Hribar in Brejc. Prišel je še vodilni liberalni prvak Gregor Žerjav. Za razliko od naštetih politikov, ki so kljub številnim neporavnanim računom s pokojnim deželnim glavarjem prišli izkazati svoje spoštovanje, ne Korošec ne Jeglič tega nista storila. Tako sta ob Šusteršičevem grobu imela govora Janez Piber v imenu duhovnikov in Franc Drobnič kot predstavnik nekdanjih deželnozborskih poslancev. Slednji je govor zaključil v solzah. Poročevalec *Slovenca* ob tem ni mogel zamolčati dejstva, da solz “ni mogel zadržati marsikateri izmed navzočih, zlasti duhovnikov, ki so v velikem številu spremljali pokojnika na zadnji poti”.⁵⁵

Zgodovino pišejo zmagovalci. Ivana Šusteršiča so številni zgodovinarji in publicisti desetletja demonizirali. Njegov ponesrečeni poskus vrnitve na politično sceno v času Kraljevine SHS je k temu samo še pripomogel. Toda vsaj del kranjskih duhovnikov je tudi po njegovi smrti še vedno prisegal nanj. Januarja 1926 sta Koblar in Škerbec celo spro-

žila akcijo ustanovitve mesečnika, v katerem bi objavljali svoje prispevke Šusteršičevi somišljeniki.⁵⁶ Za dovoljenje sta zaprosila škofijski ordinariat. Namen časopisa sta opisala takole: “Njegov namen bi bil vplivati na izčiščenje sedanjih kaotičnih razmer, pojasniti objektivno nekdanji razkol v SLS, kazati pota, ki bi vodila k izboljšanju sedanjih kulturno političnih razmer. List bi stal na katoliškem kulturnem stališču. Povdarjamo, da mu ni namen razdirati SLS ali delati v njenih vrstah kako zmešnjavo, ki je itak popolna, ampak le na podlagi objektivne resnice in realnih dejstev kazati pot h konsolidaciji.”⁵⁷

Šusteršičevi somišljeniki so bili seveda prešibki, da bi lahko še kadarkoli odločilno posegli v slovensko politiko. Anton Korošec je s stranko, ki je bila v bistvu Šusteršičeva stvaritev, nato še poldrugo desetletje suvereno obvladoval slovensko politično sceno.

1. Na velik pomen Šusteršičevega delovanja v slovenskem katoliškem gibanju sta v historiografiji prva opozorila Fran Erjavec in Matija Škerbec. V zadnjem desetletju smo priča poglobljenim znanstvenim raziskavam njegovega življenja in dela. Ta prispevek temelji večinoma na arhivskem gradivu, ki ga drugi avtorji doslej niso pritegnili v raziskave. Prim. Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem* (Ljubljana 1928); Matija Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja, I-II* (Cleveland 1956-1957); Igor Grdina, *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šusteršič*, v: *Zgodovinski časopis* 50 (1996), 369-382; Isti, *Nekaj opazk o Šusteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno*, v: *Zgodovinski časopis* 53 (1999), 351-365; Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič 1863-1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma* (Ljubljana 1998); Andrej Rahten, *Parlamentarni boj poslancev Slovenskega kluba proti Bienertthovi vladi leta 1909*, v: *Zgodovinski časopis* (1996), 357-367; Isti, *Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča*, v: *Zgodovinski časopis* 53 (1999), 195-208; Isti, *Iz slovenske parlamentarne zgodovine. Politika poslancev Katoliško-narodne stranke v kranjskem deželnem zboru 1892-1904*, v: *Tretji dan* 28 (1999), št. 258, 124-130; Isti, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v dunajskem parlamentu* (Celje 2001); Isti,

- Šustersiči – zgodovina kranjske legitimistične rodbine, v: *Kronika* 58 (2010), 443-456; Zvonko Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma. Idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje* (Ljubljana 2004).
2. Anton Bonaventura Jeglič, *Dnevnik*, kopija, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (dalje: Jegličev dnevnik, ZRC SAZU).
3. Škerbec, *Pregled*, II, 70.
4. *Ljudski dnevnik*, 1.3.1923.
5. Tone Zorn, *Iz korespondence dr. Janka Brejca*, v: *Kronika* 19 (1971), 43-44.
6. Prim. Šustersičevo pismo Josipu Pogačniku, 15. 11. 1918; Šustersičevo pismo Antonu Korošču, 16. 12. 1918, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Zapuščina Ivana Šustersiča (dalje: NAL, ZIS).
7. Prim. *Ljudski dnevnik*, 3.3.1923.
8. Škerbec, *Pregled*, II, 71. Prim. *Ljudski dnevnik*, 26. 2. 1923.
9. Maria (Mitzi) Hiller, *Familien-Chronik*, Arhiv Gregorja Schusterschitza (dalje: AGS).
10. Marko Bajuk, *Ivan Štefe*, v: *Pogledi* 28-29 (1999), 22-29, tu 29.
11. Pismo Evgena Lampeta Jožefu Šiški, 14. 11. 1918, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Zapuščina Jožefa Šiške.
12. Matjaž Ambrožič, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraba* (Ljubljana 2010), 74.
13. Jegličev dnevnik, 25. 12. 1918, ZRC SAZU.
14. *Slovenski narod*, 30. 5. 1919.
15. Dopis Matije Škerbca Revizijski zvezi v Ljubljani, 6. 11. 1925, župnijski arhiv Kranj, Zapuščina Matije Škerbca (dalje: ŽAK, ZMŠ). Za dostop do zapuščin dveh pomembnih Šustersičevih sodobnikov, Matije Škerbca in Antona Koblarja, bi se na tem mestu še prav posebej rad zahvalil prelatu Stanislavu Zidarju in skrbniku župnijskega arhiva Kranj Stanislavu Isteniču.
16. Prim. Fran Jaklič, *Spomini*, tipkopis, Arhiv Tadeja Sluge, Zapuščina Frana Jakliča (dalje: ATS, ZFJ).
17. Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence (1914-1958)*, I-III (Buenos Aires 1964-1969), tu I, 112.
18. Jegličev dnevnik, 23. 11. 1919, ZRC SAZU.
19. Jegličev dnevnik, 27. 11. 1919, ZRC SAZU.
20. Jegličev dnevnik, 11. 1. 1920, ZRC SAZU.
21. Jegličev dnevnik, 17. 4. 1922, ZRC SAZU.
22. Albin Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi* (Ljubljana 1938), 147-148.
23. *Slovenec*, 13.4.1922.
24. Pismo Ivana Šustersiča Antonu Koblarju, 22.3.1922, župnijski arhiv Kranj, Zapuščina Antona Koblarja (dalje: ŽAK, ZAK).
25. Jegličev dnevnik, 17. 4. 1922, ZRC SAZU.
26. Prim. Pleterski, *Dr. Ivan Šustersič*, 456-464.
27. Ivan Šustersič [Šustersič], *Moj odgovor* (Ljubljana 1922), 135.
28. Škerbec, *Pregled*, II, 67-68.
29. Pismo Bogomile Šustersič Ivanu Hribarju, 23. 4. 1922, Narodna in univerzitetna knjižnica, Zapuščina Ivana Hribarja.
30. *Slovenec*, 15. 8. 1922.
31. Prepeluh, *Pripombe*, 103-106.
32. Isto, 107-109.
33. Jegličev dnevnik, 7. 11. 1922, ZRC SAZU.
34. Jegličev dnevnik, 8. 11. 1922, ZRC SAZU.
35. Pismo Janeza Pibra Matiji Škerbcu, 6. 11. 1922, ŽAK, ZMŠ.
36. Jegličev dnevnik, 21.11.1922, ZRC SAZU.
37. Podrobno o tem Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941* (Ljubljana 1965), 241-253.
38. *Slovenec*, 27. 1. 1923.
39. *Slovenec*, 20. 4. 1922.
40. *Slovenec*, 4. 2. 1923.
41. Škerbec, *Pregled*, II, 69.
42. *Slovenec*, 6. 2. in 7. 2. 1923.
43. Prim. Andrej Rahten, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869-1934)* (Celovec-Ljubljana-Dunaj 2002), 279-291.
44. *Ljudski dnevnik*, 24. 2. 1923.
45. Pismo Antona Koblarja Ivanu Šustersiču, 4. 3. 1923, NAL, ZIS.
46. *Slovenec*, 13. 3. 1923.
47. Letak Narodne ljudske stranke za volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS, 18. 3. 1923, NAL, ZIS.
48. *Ljudski dnevnik*, 10. 3. 1923.
49. *Slovenec*, 21. 10. 1923.
50. Pismo Bogomile Šustersič Pavlu Turnerju, 29. 11. 1923, Pokrajinski arhiv Maribor, Zapuščina Pavla Turnerja.
51. Pismo Ivana Šustersiča Antonu Koblarju, 29. 7. 1924, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Zapuščina Antona Koblarja.
52. Prim. Bogomilino pismo Abdonu Schusterschitzu, 5. 7. 1925, Abdonovo pismo Ferdinandu Šustersiču, 25. 10. in 20. 12. 1925, AGS.
53. edatirana oporoka Ivana Šustersiča, namenjena Feriju, Arhiv Marije Vujašinić.
54. Nedatirana oporoka Ivana Šustersiča, namenjena Bogomili, ATS, ZFJ.
55. *Slovenec*, 10. 10. 1925.
56. Pismo Matije Škerbca Antonu Koblarju, 29. 1. 1926, ŽAK, ZMŠ.
57. Nedatirano pismo Antona Koblarja in Matije Škerbca Škofijskemu ordinariatu, ŽAK, ZMŠ.